

СУЧАСНА МІЛІТАРНА ПСИХОЛОГІЯ : РІЗНОВЕКТОРНІСТЬ ДОСЛІДЖЕНЬ

Гошовська Дарія

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

Hoshovska.Darija@vnu.edu.ua

ORCID : <http://orcid.org/0000-0003-2675-8015>

Гошовський Ярослав

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

Hoshovskyj.Jaroslav@vnu.edu.ua

ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-1026-386X>

Мета. У статті здійснено узагальнений огляд поліваріантності висвітлення особливостей мілітарної психології, зокрема типові тематичні вектори й ракурси вивчення мілітарно-психологічної проблематики.

Методи. Для реалізації дослідницької мети нами було задіяно методи науково-теоретичного вивчення: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, що дало змогу встановити специфіку сучасних різновекторних досліджень у галузі мілітарної психології.

Результати. Огляд науково-психологічної джерелознавчої бази з проблем мілітарної психології дав підстави констатувати широку тематичну розімкнутість досліджень. Активними науковими студіями охоплено розлогий спектр мілітарно-психологічної тематики : від особливостей гібридної та реальної війни до специфіки бойового стресу, травми, психічного здоров'я, психореабілітації тощо. Здійснено аналітичний огляд типових тематичних домінант, які висвітлюються у сучасній мілітарній психології.

Висновки. Мілітарна психологія набуває все більшої актуальності насамперед у зв'язку з необхідністю психологічного обґрунтування і пояснення зростаючої геополітичної наstabільності у світі і збільшення кількості воєнних конфліктів. В Україні збільшення кількості науково-психологічних досліджень відбувається насамперед через російсько-українську війну. Психологічне вивчення людини мілітарної постає одним з домінуючих векторів наукового пошуку. Сучасні науково-психологічні дослідження в царині мілітарної психології відзначаються різновекторністю тематики: від психогенези мілітарної ідентичності до організованої допомоги військових під час пандемії

COVID-19, від проблем надання психологічної допомоги учасникам бойових дій до особливостей вживання алкоголю молоддю, яка йде на службу в армію, від негативних наслідків для військових, зумовлених депривацією сну, до психології віртуальної кіберзлочинності.

Ключові слова: мілітарна психологія, військовослужбовці, мілітарна ідентичність, російсько-українська війна, психічне здоров'я військових, когнітивна й афективна стресостійкість військовослужбовців, соціальна адаптація і психореабілітація ветеранів.

Daria Hoshovska, Yaroslav Hoshovskiy. Modern military psychology: diversity of research.

Purpose. The article provides a general overview of the multivariate coverage features of military psychology, in particular typical thematic vectors and perspectives of studying military-psychological problems.

Methods. To realize the research goal, we used such methods of scientific and theoretical study: analysis, synthesis, abstraction, generalization, which made it possible to establish the specificity of modern multi-vector research in branch of military psychology.

Results. Review of the scientific and psychological resource base on problems of military psychology gave grounds to state a broad thematic openness of the research. Active scientific studies cover a wide range of military-psychological topics: from peculiarities of hybrid and real war to the specifics of combat stress, trauma, mental health, psychorehabilitation, etc. An analytical review of the typical thematic dominants that are highlighted in modern military psychology was carried out.

Conclusions. Military psychology is becoming more and more relevant, first of all, in connection with the need for psychological justification and explanation of the growing geopolitical instability in the world and the increase in the number of military conflicts. In Ukraine, the increase in the number of scientific and psychological research is primarily due to the Russian-Ukrainian war. The psychological study of the military man appears as one of the dominant vectors of scientific research. Modern scientific and psychological research in the field of military psychology is characterized by a variety of topics: from the psychogenesis of military identity to the organized assistance of the military during the COVID-19 pandemic; from the problems of providing psychological assistance to combatants to the specifics of alcohol consumption by young people who are going to serve in the army; from negative consequences for the military caused by sleep deprivation to the psychology of virtual cybercrime.

Keywords: military psychology, military personnel, military identity, Russian-Ukrainian war, mental health of the military, cognitive and affective stress resistance of military personnel, social adaptation and psychorehabilitation of veterans.

Вступ. В умовах воєнного лихоліття цілком закономірно істотно зростає кількість науково-психологічних студій, дослідницьким ракурсом яких постає якнайширше коло актуальної військово-психологічної проблематики. Сучасна мілітарна психологія відзначається розгалуженою багатогранністю, а охоплювана тематика містить численний перелік як узагальнювальних методологічних філософсько-психологічних дискурсів про сутність війни, так і конкретних емпіричних замірів певних компонентів психології військовиків. Якщо у першому випадку йдеться, наприклад, про *existencia militaria* як досвід аналітики мілітарної свідомості людства (Лобода, 2010) або про феноменологію мілітарної ідентичності (Зливков, 2022), то в іншому висвітлюються, наприклад, особливості впливу на військових депривації сну (Good, Brager, Capaldi, Mysliwies, 2020) або специфіки вживання ними алкоголю (Ayscock, Mallawaarachchi, Klesges, Wang, Cassidy, Wiseman, Krunnfusz, Kundu, Patience, Burns, Talcott, 2023).

Провідні українські академічні інституції (військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка), науково-дослідні установи (Інститут соціальної та політичної психології НАПН України та ін.) у співпраці з широкою науковою спільнотою нашої держави і зарубіжжя (університети Австрії, Литви, Норвегії, Польщі, Фінляндії та ін.) провели низку міжнародних конференцій, зокрема із циклу «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи». В роботі таких наукових форумів активно розглядається широкий і розлогий спектр мілітарно-психологічної тематики : від особливостей гібридної та реальної війни до специфіки бойового стресу, травми, реабілітації тощо. По суті, зауважуємо, що вся вітчизняна науково-психологічна теорія і практика прямо й опосередковано ключовим дослідницьким вектором обирає мілітарну психологію, причому як у теоретичному (осмислення психології сутнісних, причинно-наслідкових, глобальних, регіональних, особистісних основ війни тощо), так і прикладному (розробка психореабілітаційних, ревіталізаційних, адаптаційних технологій надання допомоги військовим, членам їх сімей, біженцям, усім постраждалим від війни людям тощо) вимірах.

Мета статті – здійснити узагальнений огляд поліваріантності висвітлення особливостей мілітарної психології, зокрема типові

тематичні вектори й ракурси вивчення мілітарно-психологічної проблематики.

Методи та процедура дослідження. Для реалізації дослідницької мети нами було задіяно методи науково-теоретичного вивчення : аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, що дало змогу встановити специфіку сучасних різновекторних досліджень у галузі мілітарної психології.

Обговорення результатів. Сучасна психологічна думка поміж інших актуальних тематичних напрямів активно вивчає особливості мілітарної психології людини як цивілізованої, культурної, інтелектуальної біосоціальної істоти, яка на зламі другого і третього тисячоліть повсякчасно продовжує вирішувати проблеми шляхом агресії, війни, геноциду та іншими антигуманними засобами, способами і методами. Нижче пропонуємо аналітичний огляд типових тематичних доміант, які висвітлюються у сучасній мілітарній психології. Безперечно, тематичне коло є вкрай осяжним, тому акцент зроблено на тих, які видаються актуальними й цікавими через типовість/нетиповість дослідницьких підходів авторів.

У сучасній вітчизняній психології можна виокремити тематичні дослідження В. Зливкова, присвячені аналітичному теоретико-емпіричному вивченню феноменології мілітарної ідентичності українців. Автор відзначає чітке євроінтеграційне спрямування загального ототожнення українства, зорієнтованість на цивілізовану систему мілітарно-ціннісних орієнтацій і традицій. У цьому векторі мілітарна ідентичність розглядається дослідником як насичена багатьма змістами дефініція, визначальними компонентами якої постають насамперед патріотизм, агресивність, войовничість і колективізм. У ключі моральної ідентичності як умовної альтернативи розглядаються такі моральні риси як героїзм, справедливість, альтруїзм і духовність. На підставі розлогого джерелознавчого вивчення майже сотні наукових публікацій, присвячених дослідженню різних видів, варіантів і аспектів мілітарної та моральної ідентичності у військових з різних країн і континентів (США, Китай, Ізраїль, Норвегія, Боснія і Герцеговина та ін.), В. Зливков вичленовує найістотніші й найтипівіші параметри мілітарної ідентичності : патріотизм, отримання задоволення від участі у бойових діях, ставлення до армії як до другої родини, командна згуртованість, колективізм, ідентифікація себе із

захисником знедолених, героїзм, деіндивідуалізація, агресивність. Наголошено, що українці в умовах воєнного часу засадничими ракурсами творення мілітарної ідентичності обирають насамперед діаду «національна ідентичність – патріотизм». На думку автора, цілком закономірно, що у перехресних вимірах мілітарної та моральної ідентичності ролі преференції українців вибудовуються як домінування героїзму і захисту. Вказується, що такі складові морального самототожнення як загострене й підвищене відчуття справедливості, високий рівень милосердя, виражена чесність, висока духовність тісно корелюють із симптоматикою мілітарної ідентичності. По суті, виокремлюється основна ідентифікаційна перевага українства над ворогом, що проявляється на рівні бінарної опозиційності : культивування системи ідентифікації високих духовних цінностей захисника й оборонця Вітчизни з українського боку і практикування спотворених деіндивідуалізаційних варіантів агресивного ототожнення російських окупантів-ординців (Зливков, 2022).

Першовитоки вивчення мілітарної ідентичності, на думку В. Зливкова і Л. Лукомської, знаходяться у працях з військової соціології, особливо ж у контексті вивчення культури, цінностей, мотивації, атитюдів та інших базальних понять. Проведено паралелі щодо пунктів перетину мілітарної ідентичності із соціальною ідентичністю, зокрема зазначено, що становлення обох відбувається насамперед через інтеграцію із самооцінкою. Стверджується, що в такому випадку цивільна ідентичність своєрідним чином розмивається, а натомість істотно посилюється мілітарне ототожнення. Проживання і переживання спільного військового досвіду в бойовому підрозділі, армійська дружба і взаємовиручка, екстремальні форми діяльності з ризиком для життя істотно пришвидшують і посилюють процеси набуття мілітарної ідентичності. Мілітарна самооцінка в контексті загальновійськової архітекτονіки життєдіяльності суттєво посилюється і закріплюється та сприяє повномірнішому самоусвідомленню військових. Науковці констатують помітні тенденції до накладання особистісної та соціальної ідентичностей через домінування тривало запроваджуваних мілітарних наративів у житті цивільних людей (Зливков, Лукомська, 2023).

У монографічному дослідженні А.Артеменко і К. Батаєвої висвітлено розлогий аналітичний спектр проблем мілітарної ідентичності й соціальної адаптації ветеранів АТО/ООС (Артеменко, Батаєва, 2022). Дослідниці концептуалізують сутнісні аспекти феномену мілітарної ідентичності, а також розкривають багатогранність його впливу на складні й болісні процеси соціальної адаптації/реадаптації українських ветеранів АТО/ООС. Установлено систему чинників, які впливають на формування стійкого, ситуативного і несформованого типів мілітарної ідентичності ветеранів війни, детально розкрито особливості ключових соціально-екзистенційних контекстів, в яких відбувається адаптація ветеранів у процесі того, як вони реадаптуються (ресоціалізуються, реінкультуруються) до цивільного соціуму.

Про подібне веде мову А. Іщенко, який у контексті психології війни, української мілітарної ментальності пропонує психологічні підходи для того, як допомогти ветеранам АТО повернутися до нормального життя, адже вони зазнають численних проблем фрустраційного, стресового, депресивного, агресивного, суїцидального та іншого походження і нагально потребують психологічної реабілітації (Іщенко, 2018).

L. Zasiiekina, O. Kokun, M. Kozihora, T. Fedotova, O. Zhuravlova & M. Wojko, здійснивши концептуальний аналіз моральної шкоди в наративах військовослужбовців Національної гвардії України, у клінічно-психологічному ракурсі констатували, що моральна травма виступає потужним емоційним дистресом. У контексті визнання тісної кореляції між моральною травмою та посттравматичним стресовим розладом дослідники встановили співмірність і особливості їхньої діагностики, симптоматики, нейронної зумовленості і лікування. Моральна травма трактується як джерело і наслідок емоційних страждань і дезадаптивних поведінкових моделей, а отже виступає однією із знакових дефініцій мілітарної психології (Zasiiekina, Kokun, Kozihora, Fedotova, Zhuravlova, Wojko, 2022).

У дослідженні, присвяченому вивченню психічного здоров'я військовослужбовців, Н. Коструба на підставі теоретичного огляду окресленої проблематики констатує, що найтравмогенніший вплив справляють посттравматичні стресові і тривожні розлади, депресія, моральна травма, переживання горя, почуття провини, суїцидальні

схильності. Названо базові фактори стресу, зокрема умови постійної небезпеки і загрози життю, невизначеність, значне психофізичне перевантаження, моральні дилеми, відносна ізоляваність, втрати, спостереження за психофізичними стражданнями інших людей (Коструба, 2023).

А. Flood й R. Keegan досліджують особливості когнітивної стресостійкості у військовослужбовців, які внаслідок специфіки професійної діяльності змушені часто виконувати складні когнітивні операції, причому в доволі унікальних умовах інтенсивного стресу. Дослідники пропонують, що оскільки ймовірне погіршення інтелектуальної діяльності внаслідок дії різноманітних стресорів може негативно впливати на перебіг і успіх військових операцій та збереження життя солдатів, насамперед під час бойових дій, то потрібно задіювати спеціальні моделі оптимізації та підвищення їхньої когнітивної стійкості (Flood, Keegan, 2022).

А. Hajek, В. Kretzler & Н. König презентують дослідження, метою якого є вивчення зв'язку між страхом війни (як звичайної, так і нуклеарної) та психічним здоров'ям населення Німеччини, насамперед у ракурсі ймовірних проявів тривоги й депресії. Констатовано екзистенційну важливість страху війни для психічного здоров'я дорослого населення ФРН, виокремлено, що в умовах геополітичних викликів, зокрема військового конфлікту та гуманітарної кризи у Східній Європі, може відбутися поворотний момент в історії, тому глибинні архетипні страхи перед війною є вкрай травмівними, гострими й актуальними для німців (Hajek, Kretzler, König, 2022).

Про особливості поведінки людини у військових умовах ідеться в дослідженні американських психологів, які відзначають, що якраз людська поведінка є осердям і найважливішими чинником та запорукою військової ефективності. Наголос зроблено на розкритті найширшого кола психології людини, яка функціонує у вкрай складній мілітарній системі. Людина мілітарна повинні мати знання, навички і здібності, щоб якісно й ефективно виконувати свої ролі і статуси, тому важливими називаються насамперед ті риси, що пов'язані із силою волі, темпераментом і характером, функціональним інтелектом, лідерством, соціальною взаємодією. Виокремлено шість пріоритетних сфер дослідження, на які виділяється найбільше зусиль і коштів через їхню актуальність, вплив

і своєчасність для військових потреб: 1) міжкультурна компетентність; 2) команди в складних умовах; 3) технологічне навчання; 4) невербальна поведінка; 5) емоції/афекти; 6) поведінкова нейрофізіологія. Основними напрямками називаються ті, які стимулюють проведення досліджень у поведінкових і соціальних науках, а також здатні істотно збагатити спроможність військових вербувати, навчати і покращувати продуктивність свого персоналу, як організаційно, так і з урахуванням полікультурності людей (Human Behavior in Military Contexts, 2008).

Nathan H. White пише про необхідність зміцнення армійських систем для підтримки навчання в емоційній сфері, адже солдати армії США виконують дедалі складніші операції, які потребують особливого напруження/перенапруження їхньої афективності. Констатовано, що такі афективні компетенції як стійкість, сила духу, емоційний інтелект є життєво важливими для сучасних воїнів, тому потрібно переглянути застарілі підходи й культивувати найсучасніші психотехнології для оптимізації їхньої мілітарної афективності (White, 2022).

Про значущість врахування емоційний інтелекту для сучасних військових пише M. Waxler. Цікаво, що як сержант першого класу першого батальйону четвертої бригади сприяння Силам безпеки армії США дослідник відзначає, що в його підрозділі, функціональною ознакою якого є діяти, тренуватися та розгортатися по всьому світу, важливе значення відводиться якраз емоційному інтелекту. Сержанти бригади добре навчені і є одними з найкращих тактичних лідерів в армії, тому окрім того, щоб невинно підтримувати виняткову фізичну форму, володіти характером, інтелектом і бути здатними мислити поза межами традиційних ролей і обов'язків, вони мають володіти емоційним інтелектом, щоб досягти успіху. Відзначено найтіснішу кореляцію між емоційним інтелектом військового і лідерством, а також дуже важливе значення самосвідомості й саморегуляції як спроможності знати свої емоції, сильні і слабкі сторони, бажання, цінності та цілі. Важливо вміти розпізнавати їхній вплив на інших, використовуючи ці навички для прийняття вольових армійських командних рішень (Waxler, 2020).

В. Мушкевич, Л. Пасічник крізь призму вивчення фрустрації як чинника психоемоційного вигорання військовослужбовців юнацького віку виокремлюють психологічні особливості копінг-поведінки

військових та цивільного населення в умовах бойових дій (Мушкевич, Пасічник, 2022).

В. Демидюк аналізує особливості психологічного супроводу військовослужбовців із високим рівнем емоційного вигорання і психофізичної втоми (Демидюк, 2022), а Н. Жигайло й О. Матеюк висвітлюють специфіку психологічного супроводу військовослужбовців у зоні ведення бойових дій, наголошуючи на афективно-регуляторних аспектах цього складного процесу (Жигайло, Матеюк, 2022).

Jiri Nema, Denisa Mankova, Miroslav Bures & Jan Novak досліджують проблему якості і тривалості сну як ключа до задоволеності життям серед студентів-військових. Відзначаючи, що військова служба є дуже специфічною і складною професією з численними ризиками для здоров'я і життя, дослідники роблять наголос на значенні депривації сну. В умовах повсякденного розпорядку дня, виконання службових і навчальних обов'язків курсанти повинні бути добре фізично підготовленими та психічно витривалими. Оскільки військова служба потребує досить часто нерегламентованого розпорядку дня (ранні підйоми за тривоги, скорочення тривалості сну під час несення каруальної служби тощо), то депривація сну постає потужним чинником впливу на психофізичне здоров'я студентів-військових. Крім скорочення часу сну як чинника зниження фізичної та розумової працездатності можуть відбуватися й інші розлади, що загалом негативно впливає на задоволеність життям. Дослідники встановили істотний зв'язок між якістю сну, тривалістю сну та задоволеністю життям у студентів військової медицини. Акцентовано важливість навчання гігієні сну як протидії деприваційним обмеженням, насамперед у процесі підготовки майбутніх офіцерів та під час військових навчань і згодом упродовж військової служби (Nema, Mankova, Bures, Novak, 2023).

Ми вважаємо, що різновидова депривація, зокрема харчова, сенсорна, сексуальна, екстремальна, психомоторна, депривація сну та ін., зумовлює численні обмеження для повносправного функціонування психофізичних параметрів і біосоціальних ритмів особистості, а також доволі часто зумовлює хибну або й девіантну специфіку самоусвідомлення (Гошовська, Гошовський, 2022). Особистість в умовах воєнних загроз і викликів переживає численні ризиконебезпечні ситуації та психостани, тому їй зазвичай

притаманні підвищена тривожність, вербальна й інструментальна агресивність, перманентна фрустрованість, депресивність та інші амортизаційні тенденції, тому важливим завданням є задіяння саногенних ревіталізаційних підходів (Гошовська, Гошовський, 2022).

Крізь призму нейропсихофармакологічних підходів С. Good, А. Brager, V. Capaldi, V. Mysliwies пишуть про специфіку сну в армії Сполучених Штатів. Стресогенне довкілля фахової діяльності військовослужбовців (мілітарні операції під час навчання й бойового розгортання, патрулювання, караульна служба тощо) породжують унікальні психофізичні виклики, тому вкрай важливим завданням є їхня спроможність і навченість досягати міцного, відновного сну. Констатовано істотні психічні й фізичні дисфункції, спричинені погіршенням метаболічного, серцево-судинного, скелетно-м'язового і когнітивного здоров'я, які доволі часто є наслідками недостатнього/відсутнього сну та/або циркадних збоїв. Дослідники відзначають, що недостатній сон і, як наслідок, втома/перевтома, вигорання, виснаження можуть складати загрозу особистій і національній безпеці. Хронічна депривація сну і розладнані циркадні ритми асоціюються з іншими розладами сну, зокрема із безсонням, обструктивним апное уві сні та парасомніями. Акцентовано, що навіть посттравматичний стресовий розлад, підвищена фрустраційна тривожність, серцево-судинні захворювання та деменція також пов'язані з хронічно недостатнім сном. Для військових усе ускладнено вимогами конкретної місії чи операції, необхідністю виконувати ризиковані завдання вночі, швидким перевключенням і акліматизацією у часові пояси тощо. Щоб запобігти негативному впливові депривації сну на військових дослідники пропонують цілеспрямовані фармакологічні та нефармакологічні контрзаходи для оптимізації їхньої життєстійкості й ефективності, які залежать від суті та завдань виконуваної військової місії та інших симптомів (Good, Brager, Capaldi, Mysliwies, 2020).

Цікавим вектором мілітарної психології є дослідження Fabio Ibrahim, Jonas Schumacher, Lars Schwandt & Philipp Yorck Herzberg, присвячене вивченню впливу тактичного дихання (управління стресом на основі дихання) на результати влучної стрільби в рандомізованому плані між суб'єктами. За допомогою симулятора стрільби фіксувалися не лише результати влучання та вплив на них

тактичного дихання, але й вплив нейротизму, страху невдачі і стійкості на ефективність стрільби. Було досліджено також взаємодію цих рис із умовами експерименту й констатовано, що ні одна з рис особистості істотно не вплинула на початковий удар, і не було жодної взаємодії між умовою експерименту й рисами особистості. Крім того, було вивчено вплив нейротизму, страху невдачі та стійкості на ефективність стрільби та взаємодію цих рис із умовами експерименту. Загалом, загальна оцінка влучень показала сильний ефект максимальної суми, тому складніший початковий влучний результат використовувався в основному як критерій ефективності. Жодна з рис особистості суттєво не вплинула на початковий удар, і не було жодної взаємодії між умовою експерименту та рисами особистості. Правда, було зафіксовано значну різницю в початковому попаданні між контрольною та експериментальною групою, оскільки група тактичного дихання (ЕГ) відстрілялася значно краще. Встановлено, що загалом тактичне дихання виявилось ефективним прийомом підвищення влучності під час стрільби (Ibrahim, Schumacher, Schwandt, Herzberg, 2023).

Завдяки епідеміологічному спостереженню Chase A. Ayscock, Indika Mallawaarachchi, Robert C. Klesges, Xin-Qun Wang, Daniel G. Cassidy, Kara P. Wiseman, Andrea E. Krunnusz, Debamita Kundu, Marc A. Patience, Rosemary Estevez Burns & G. Wayne Talcott вдалося встановити особливості зменшення вживання алкоголю серед молоді, яка йде на службу у ВПС США. На підставі проведення на репрезентативній вибірці американських військовослужбовців військово-повітряних сил анонімно тесту на виявлення розладу вживання алкоголю (AUDIT), зокрема для констатації вживання алкоголю до служби, вдалося встановити певні тенденції. Завдяки логістичному регресійному аналізу було здійснено вимірювання популяційних тенденцій упродовж тривалості дослідження зі стратифікацією за віком (<21 проти ≥ 21) та оцінкою специфічної алкогольної поведінки. Зазначено, що у період з 2016 до 2019 року частка молодих військовослужбовців, які схвалюють будь-яке вживання алкоголю, значно зменшилася в обох вікових групах.. Науковці відзначають, що попри те, що зловживання алкоголем і ризиковане вживання алкоголю є серйозною соціальною проблемою, особливо ж непропорційно поширеною серед тих, хто не досяг законного віку, все ж помітним є зміщення у бік утримання та

зменшення запою серед цієї групи молодих призовників. Також узагальнено, що помітні тенденції зниження рівня алкоголізації в когорті військовослужбовців ВПС США такого ж віку, зумовлені як профілактичними заходами, так і страхом за наслідки для здоров'я та юридичну відповідальність (Ayscock, Mallawaarachchi, Klesges, Wang, Cassidy, Wiseman, Krunnusz, Kundu, Patience, Burns, Talcott, 2023).

Про медико-психологічні аспекти протидії пандемії COVID-19 завдяки зусиллям армії йдеться в дослідженні R. Griffith, C. Dostal, N. Moon, D. Fedele, які відзначають, що якраз мілітарність отримала і проявила уроки готовності та стійкості щодо пандемійності. Військові організації в усьому світі намагаються істотно розширити свої можливості й досягнути успіхів у боротьбі зі смертельним вірусом, тому готовність і адаптація до глобальних суспільних кризових ситуацій повинна враховувати особливості людей з мілітарною психологією. Військова підтримка цивільним медичним закладам і фахівцям проявлялася не лише у транспортуванні медикаментів, забезпеченні порядку при вакцинації, але й у захисті фізичного та психічного здоров'я цивільних, самих військовослужбовців і членів їхніх сімей. Висока мобілізаційна гототовність армії на організаційному, командному та індивідуальному рівнях виступила запорукою швидкого й оперативного вирішення багатьох вкрай складних завдань. Згуртованість військового підрозділу як команди, функціональна оперативність і міць дали змогу убезпечити соціум від масових панічних збурень, випадків фізичного і сексуального насилля, грабежів тощо, а фахова допомога військових психологів посприяла зниженню посттравматичних стресових розладів, тривожності, фрустрації та інших дискомфортних психологічних станів (Griffith, Dostal, Moon, Fedele, 2023).

Про військовий підхід як протиотруту для перемоги над COVID-19, тобто про неминучий перехід до «війни» зі смертельною пандемією, ведуть мову Rakesh Jetly, Eric Vermetten, Bethany Easterbrook, Ruth Lanius & Margaret McKinnon. Дослідники відзначають, що під час лиха в масовій культурі дуже часто застосовуються якраз метафори війни. Насамперед задіяння аналогій з війною сприяє створенню клімату войовничої готовності й образів хоробрості, відчайдушності та жертвності. Правда, констатовано, що зазвичай наголос робиться виключно на негативних аспектах війни,

що може інколи мати зворотній негативний і фруструючий, а не «допомагальний» ефект. Пропонується використовувати інші життєстверджувальні переваги мілітарності, зокрема потужність і результативність військових стратегій і досвіду, переваги чіткого лідерства, військові навички формування стійкості тощо. Безперечно, такий позитивний імідж мілітарності може позитивно впливати на спроможність людства подолати поширення SARS-COV-2 (Jetly, Vermetten, Easterbrook, Lanius, McKinnon, 2020).

Ni Komang Triana Andini, Ni Made Ayu Nadia Putri Damayanti, Ni Kadek Wintan Purnama Sari, Egidius Fkun висвітлюють цікавий ракурс своєї віртуальної мілітарності, пишучи про кіберзлочинність і загрози виборчій системі. Дослідники зазначають, що кібератаки як постійно зростаюча інтенсивна форма війни стали зростаючою загрозою в контексті виборів у всьому світі, адже складають значні ризики для цілісності, безпеки та надійності виборчих систем у сучасну цифрову епоху, в якій ключову роль відіграють інформаційні технології. Виокремлено найпоширеніші типи атак (відмова в обслуговуванні (DoS), фішинг і зловмисне програмне забезпечення). Пропонується імператив розвитку спроможності громадян у розбудові кібербезпеки та суверенітету даних, з особливим акцентом на захист і збереження їхніх особистих даних у цифровій сфері та в індивідуальному життєвому психопросторі (Andini, Damayanti, Sari, Fkun, 2023).

Висновки і перспективи досліджень. Узагальнюючи, зазначимо, що мілітарна психологія набуває все більшої актуальності насамперед у зв'язку з необхідністю психологічного обґрунтування і пояснення зростаючої геополітичної нестабільності у світі, збільшення кількості воєнних конфліктів і негативних тенденцій унаслідок цього. В Україні збільшення кількості науково-психологічних досліджень відбувається насамперед через російсько-українську війну, яка спричинила загибель людей, руйнацію економіки, знищення культурної спадщини, масову внутрішню та зовнішню міграцію населення. Психологічне вивчення людини мілітарної постає одним з домінуючих векторів наукового пошуку.

Сучасні науково-психологічні дослідження в царині мілітарної психології відзначаються різновекторністю тематики : від психогенези мілітарної ідентичності до організованої допомоги військових під час пандемії COVID-19, від проблем надання

психологічної допомоги учасникам бойових дій до особливостей вживання алкоголю молоддю, яка йде на службу в армію, від негативних наслідків для військових, зумовлених депривацією сну, до психології віртуальної кіберзлочинності. Проблемогенне коло мілітарної психології є надзвичайно широким, водночас зауважуємо невпинне кількісне збільшення і подальше розширення психологічної тематики, присвяченої військовій діяльності, оскільки екзистенційні загрози постають і загострюються перед людством якраз через культивування мілітарної свідомості як спроби агресивного вирішення геополітичних, національних, релігійних та інших конфліктів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у теоретико-емпіричному вивченні особливостей мілітарного самоусвідомлення людей різного віку, а також у проведенні крос-культурних досліджень з метою встановлення ментально-психологічних збігів/розбіжностей у мілітарній самоакцептації різноетнічних вибірок.

Література

1. Артеменко, А., Батаєва, К. (2022). Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС: монографія. Харків: Вид-во ХГУ «НУА».
2. Гошовський, Я., Гошовська, Д. (2022). Психологічні особливості тривожності й саногенності депривованої особистості. *Психологічні перспективи*, 39, 56–68. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-39-hos>
3. Гошовська, Д., Гошовський, Я. (2022). Девіантна специфіка самосвідомості людини з харчовою адикцією : теоретичний ракурс проблеми. *Психологічні перспективи*, 40, 24–37. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-hosh>
4. Демидюк, В. (2022). Особливості психологічного супроводу військовослужбовців із високим рівнем емоційного вигорання. *Психологічний журнал*, 8 (3), 46–54. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.3.4>
5. Жигайло, Н., Матеюк, О. (2022). Психологічний супровід військовослужбовців у зоні ведення бойових дій. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 13, 64–70. <https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.8>
6. Зливков В.Л. (2022). Євроінтеграційний вектор становлення мілітарної ідентичності українців. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. Спецвипуск*, 47–54. <https://doi.org/10.30970/PS.2022.spec.7>
7. Зливков, В. Л., Лукомська, Л.О. (2023). Психологічні засади становлення мілітарної ідентичності особистості. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості : зб. наук праць за матеріалами VIII Усеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості»* (м. Херсон, 07 квітня 2023 р.). (с. 213–216). Херсон : Херсон ; Івано-Франківськ : ХДУ.
8. Іщенко, А. (2018). Психологія війни: як допомогти ветеранам АТО повернутися до нормального життя. *Сьогодні*, 4. <https://ukr.segodnya.ua/regions/donetsk/psihologiya-voyny-kak-pomoch-veteranam-ato-vernutsya-k-normalnoy-zhizni-1117099.html>.

9. Коструба, Н. (2023). Психічне здоров'я військовослужбовців. *Психологічні перспективи*, 41, 120–132. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-41-kos>
10. Лобода, Ю.О. (2010). Existencia militaria : досвід аналітики мілітарної свідомості. *Вісник Дніпропетровського університету. Філософія*, 9/2, 150–156.
11. Мушкевич, В., Пасічник, Л. (2022). Психологічні особливості копінг-поведінки військовослужбовців та цивільного населення в умовах бойових дій. *Психологічні перспективи*, 40, 104–120. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-mus>
12. Chase, A. Aycok, I., Mallawaarachchi, R. C., Klesges, at all. (2023). Decreasing alcohol use among young adults presenting for service in the U.S. Air Force: An epidemiological surveillance study. *Military Psychology*. <https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2259283>
13. Ibrahim, F., Schumacher, J., Schwandt, L., & Herzberg, P. Y. (2023). The first shot counts the most: Tactical breathing as an intervention to increase marksmanship accuracy in student officers. *Military psychology : the official journal of the Division of Military Psychology, American Psychological Association*, 1–12. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2258737>
14. Flood, A., & Keegan, R. J. (2022). Cognitive Resilience to Psychological Stress in Military Personnel. *Frontiers in psychology*, 13, 809003. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.809003>
15. Griffith, R. L., Dostal, C., Moon, N. A., & Fedele, D. (2023). The COVID-19 pandemic and the military: Lessons learned for readiness and resilience. *Military psychology : the official journal of the Division of Military Psychology, American Psychological Association*, 35(5), 377–382. <https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2237392>
16. Good, C. H., Brager, A. J., Capaldi, V. F., & Mysliwiec, V. (2020). Sleep in the United States Military. *Neuropsychopharmacology : official publication of the American College of Neuropsychopharmacology*, 45(1), 176–191. <https://doi.org/10.1038/s41386-019-0431-7>
17. Hajek, A., Kretzler, B., & König, H. H. (2023). Fear of war and mental health in Germany. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 58(7), 1049–1054. <https://doi.org/10.1007/s00127-022-02394-9>
18. Human Behavior in Military Contexts. (2008). Washington, D.C. : The National Academies Press.
19. Nema, J., Mankova, D., Bures, M., & Novak, J. (2023). Sleep quality and duration: A key to life satisfaction among military students. *Military psychology : the official journal of the Division of Military Psychology, American Psychological Association*, 1–11. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2259778>
20. White, N. H. (2022). Strengthening Army Systems to Support Learning in the Affective Domain. *Military Learning*, 6 (2), 19–37.
21. Waxler, M. (2020). Emotional intelligence and the modern military advisor. *NCO Journal*.
22. Andini, N. K. T., Damayanti, N. M. A. N. P., Sari, N. K. W. P., Fkun, E., & Erkamim, M. (2023). Cybercrime and Threats to the Electoral System. *Journal of Digital Law and Policy*, 3(1), 26-37. <https://doi.org/10.58982/jdlp.v3i1.508>
23. Zasiékina, L., Kokun, O., Kozihora, M., Fedotova, T., Zhuravlova, O. & Bojko, M. A (2022). Concept Analysis of Moral Injury in Ukrainian National Guard Service Members' Narratives: A Clinical Case Study. *East European Journal of Psycholinguistics*, 9(1), 296–314. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2023.10.1.zas>

References

1. Artemenko, A., Bataieva, K. (2022). *Militarna identychnist ta sotsialna adaptatsiia veteraniv ATO/OOS [Military identity and social adaptation of ATO/OO veterans]*. Kharkiv: Vydvo KhHU «NUA». [in Ukrainian].
2. Hoshovska, D., & Hoshovskyi, Y. (2022). Psykholohichni osoblyvosti tryvozhnosti y sanohennosti depriyovanoi osobystosti [Psychological peculiarities of anxiety and sanogenicity of

the deprived person]. *Psykhologichni perspektyvy – Psychological Prospects Journal*, 39, 56–68. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-39-hos> [in Ukrainian].

3. Hoshovska, D., & Hoshovskiy, Y. (2022). Deviantna spetsyfika samosvidomosti liudyny z kharchovoiu adyktsiieiu : teoretychnyi rakurs problemy [Deviant specificity of self-awareness of a person with food addiction: a theoretical perspective of the problem]. *Psykhologichni perspektyvy – Psychological Prospects Journal*, 40, 24–37. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-hosh> [in Ukrainian].

4. Demydyuk, V. (2022). Features of psychological support of military personnel with a high level of emotional burnout [Osoblyvosti psykhologichnoho suprovodu viiskovosluzhbovtziv iz vysokym rivnem emotsiinoho vyhorannia]. *Psykhologichnyi zhurnal – Psychological journal*, 8(3), 46–54. <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.3.4> [in Ukrainian].

5. Zhyhaylo, N., Mateyuk, O. (2022). Psychological support of military persons in the zone of combat actions [Psykhologichnyi suprovid viiskovosluzhbovtziv u zoni vedennia boiovykh dii]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii psykhologichni nauky – Visnyk of the Lviv University. Series Psychological sciences*, 13, 64–70. <https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.8> [in Ukrainian].

6. Zlyvkov, V. (2022). The european integration vector of forming the military identity of ukrainians [Yevrointehratsiinyi vektor stanovlennia militarnoi identychnosti ukrainsiv]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii psykhologichni nauky. Spetsvyypusk – Visnyk of the Lviv University. Series Psychological sciences. Special issue.*, 47–54. <https://doi.org/10.30970/PS.2022.spec.7> [in Ukrainian].

7. Zlyvkov, V. L., Lukomska, L.O. (2023). Psykhologichni zasady stanovlennia militarnoi identychnosti osobystosti [Psychological foundations of the formation of the military identity of the individual]. *Sotsialno-psykhologichni tekhnologii rozvytku osobystosti : zb. nauk prats za materialamy VIII Useukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh, aspirantiv ta studentiv «Sotsialno-psykhologichni tekhnologii rozvytku osobystosti» - Socio-psychological technologies of personality development: coll. Sciences of the works based on the materials of the 8th All-Ukrainian scientific and practical conference of young scientists, graduate students and students "Social and psychological technologies of personality development"* (m. Kherson, 07 kvitnia 2023 r.). (s. 213–216). Kherson : Kherson ; Ivano-Frankivsk : KhDU [in Ukrainian].

8. Ishchenko, A. (2018). Psykhologhiia viiny: yak dopomohty veteranam ATO povernutysia do normalnoho zhyttia [The psychology of war: how to help ATO veterans return to normal life]. *Sohodni – Today*, 4. <https://www.segodnya.ua/ua/regions/donetsk/psihologiya-voyny-kak-pomoch-veteranam-ato-vernutsya-k-normalnoy-zhizni-1117099.html> [in Ukrainian].

9. Kostruba, N. (2023). Psykhichne zdorovia viiskovosluzhbovtziv [Mental health of military servicemen]. *Psykhologichni perspektyvy – Psychological Prospects Journal*, 41, 120–132. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-41-kos> [in Ukrainian].

10. Loboda, Yu.O. (2010). Existentia militaria : dosvid analityky militarnoi svidomosti [Existentia militaria: the experience of the analysis of military consciousness]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Filosofii – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Philosophy*, 9/2, 150–156. [in Ukrainian].

11. Mushkevych, V., & Pasichnuk, L. (2022). Psykhologichni osoblyvosti kopinh-povedinky viiskovosluzhbovtziv ta tsyvilnoho naseleння v umovakh boiovykh dii [Psychological features of the coping behavior of military officers and the civilian population in combat conditions]. *Psykhologichni perspektyvy – Psychological Prospects Journal*, 40, 104–120. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-40-mus> [in Ukrainian].

12. Chase, A. Aycock, I., Mallawaarachchi, R. C., Klesges, at all. (2023). Decreasing alcohol use among young adults presenting for service in the U.S. Air Force: An epidemiological surveillance study. *Military Psychology*. <https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2259283>

13. Ibrahim, F., Schumacher, J., Schwandt, L., & Herzberg, P. Y. (2023). The first shot counts the most: Tactical breathing as an intervention to increase marksmanship accuracy in student

officers. *Military psychology : the official journal of the Division of Military Psychology, American Psychological Association*, 1–12. <https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2258737>

14. Flood, A., & Keegan, R. J. (2022). Cognitive Resilience to Psychological Stress in Military Personnel. *Frontiers in psychology*, 13, 809003. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.809003>

15. Griffith, R. L., Dostal, C., Moon, N. A., & Fedele, D. (2023). The COVID-19 pandemic and the military: Lessons learned for readiness and resilience. *Military psychology : the official journal of the Division of Military Psychology, American Psychological Association*, 35(5), 377–382. <https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2237392>

16. Good, C. H., Brager, A. J., Capaldi, V. F., & Mysliwiec, V. (2020). Sleep in the United States Military. *Neuropsychopharmacology : official publication of the American College of Neuropsychopharmacology*, 45(1), 176–191. <https://doi.org/10.1038/s41386-019-0431-7>

17. Hajek, A., Kretzler, B., & König, H. H. (2023). Fear of war and mental health in Germany. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 58(7), 1049–1054. <https://doi.org/10.1007/s00127-022-02394-9>

18. *Human Behavior in Military Contexts*. (2008). Washington, D.C. : The National Academies Press.

19. Nema, J., Mankova, D., Bures, M., & Novak, J. (2023). Sleep quality and duration: A key to life satisfaction among military students. *Military psychology : the official journal of the Division of Military Psychology, American Psychological Association*, 1–11. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2259778>

20. White, N. H. (2022). Strengthening Army Systems to Support Learning in the Affective Domain. *Military Learning*, 6 (2), 19–37.

21. Waxler, M. (2020). Emotional intelligence and the modern military advisor. *NCO Journal*.

22. Andini, N. K. T., Damayanti, N. M. A. N. P., Sari, N. K. W. P., Fkun, E., & Erkamim, M. (2023). Cybercrime and Threats to the Electoral System. *Journal of Digital Law and Policy*, 3(1), 26–37. <https://doi.org/10.58982/jdlp.v3i1.508>

23. Zasiékina, L., Kokun, O., Kozihora, M., Fedotova, T., Zhuravlova, O. & Bojko, M. A. (2022). Concept Analysis of Moral Injury in Ukrainian National Guard Service Members' Narratives: A Clinical Case Study. *East European Journal of Psycholinguistics*, 9(1), 296–314. <https://doi.org/10.29038/eejpl.2023.10.1.zas>

Received: 05.09.2023

Accepted: 30.09.2023